

Homályoszlátó

Második beszélgetés a 77 éves Kántor Lajossal

„Nincs neked jobb dolgod vagy ötleted (versben, prózában, esszében), mint állandóan kérdezősködni?” – esett nekem egy idősebb íróbarátom, amikor első „beszélgetéseimet” a *Korunk*-ban közölni kezdtem valamikor a kilencvenes évek elején.

Volt! – de annyira fölpörgetett mindig ennek a műfajnak a lehetősége-titkavarázsa s az emberi tényező megnyilatkozásának közvetlen alkalma irodalomban és politikában, hogy ma is szívesen folytatom a „faggatást”, s ha kell szívósan és rátartian, amolyan „homályoszlátó” módon.

A lélektani elemzések lehet, hogy az élet, az emberi sors értelmét vagy értelmetlenségét érintik, s keresik az olyat, mint: lázadás, küzdés, szeretet, gyűlölet, fájdalom, öröm, képzelet, félelem, – és mindenek előtt az irodalom, az írás adta hit, hogy legyőzzük a kételkedést, a hiábavalóságot. A kérdés is ennek lehet eszköze, módszere, míg a „kicsúszott vallomásokban” tetten érhető az a tiszta őszinteség adta válasz, mely a fényben ölelkező értelem és érzelem szülötte.

A „Hány könyv lehet egy élet?” kérdésre pedig sorolnom kell K. L. eddig megírt-megjelent fontosabb könyveit: 1. *Írástól – emberig* (Bukarest, 1963), 2. *Százéves harc „Az ember tragédiájá”-ért* (Budapest, 1966), 3. *Vallomásos Móricz Zsigmond* (Bukarest, 1968), 4. *Romániai magyar irodalom, 1945–1970* (Láng Gusztávval, Bukarest, 1971), 5. *Kép, világkép. A régi Korunk az új művészetért* (Bukarest, 1977) 6. *A hiány értelmezése. József Attila Erdélyben* (Bukarest, 1980), 7. *Líra és novella* (Bukarest, 1981), 8. *Vallani és vállalni* (Bukarest, 1984), 9. *Hamlet a bántott félhez tartozik* (Budapest, 1990), 10. *Itt valami más van...* (Budapest, 1992), 11. *Függőhíd. Közérzetkrónika* (Pécs, 1993), 12. *Ki vagy Te, Szilágyi Domokos?* (Budapest, 1996), 13. *Megbolondult a kutyám* (Marosvásárhely, 1997), 14. *Erdélyi sorskerék. Szabédi László és a történelem* (Budapest, 1999), 15. *Felnőnek a legkisebb fiúk* (Kolozsvár, 2001), 16. *Gondolatok Keletről Nyugatra* (Budapest, 2001), 17. *Gyökerek, álmok, tengerek* (Budapest, 2002), 18. *A Kapu* (Kolozsvár-Budapest, 2004), 19. *Fellegek a város felett* (Budapest, 2004), 20. *A Nagyelefánt nyomában* (Csíkszereda, 2005), 21. *A mennyei kapu* (Budapest, 2006), 22. *Vigyázó szemünk* (Arad, 2006), 23. *Az idő vaskalapja* (Pozsony, 2007), 24. *Reményik Sándor – a mítosz és az erdélyi valóság*

(Csíkszereda, 2007), 25. *Szabálytalan félsziget* (Budapest, 2008), 26. *Vinczeffy László* (Csíkszereda, 2008), 27. *Hazatérő képek* (Kolozsvár, 2009), 28. *Barátom a malomban. Négykezes Csiki Lászlóval* (Budapest, 2010), 29. *A Korunk kapui, I.* (Kolozsvár, 2011), 30. *Golyósórásban, repülőszőnyegen* (Kolozsvár, 2012), 31. *Konglomerát* (Erdély) (Budapest, 2012), 32. *Domokos Géza kockázatai* (Kolozsvár, 2014). S az már csak ráadás, ami a számtalan szerkesztett antológiát, könyvet, albumot és szöveggyűjteményt jelenti. Itt most – többek között – csak az olyan irodalomtörténeti kiadványt említeném, mint a Kolozsvárott, 2007-ben megjelent *Közép-Európa vándora, I–II. Korunk-dosszié* és a szintén Kolozsvárott, 2011-ben megjelent *Könyv, grafika. Könyvművészet Erdélyben* címűeket.

Az irodalomtudományok (irodalomtörténet, irodalomkritika) jeles művelőjeként Kántor Lajos a Román és Magyar Írószövetség s a Szépírók Társaságának tagja, valamint számos hazai és magyarországi díj (Román Tudományos Akadémia díja, Pulitzer-díj, József Attila-díj, Széchenyi-díj stb.) birtokosa. De az MTA doktora és külső tagja is.

Kántor Lajosnak az előző beszélgetésben (*A föl nem adható város és folyóirat hűségese, Székelyföld*, 2014. okt., Csíkszereda) – „kérdéskomplexumaimra adott, elégikus hangvétellel fogalmazott diplomatikus válaszai” miatt s talán mert kerültem a meredek és konkrét, tárgyyszerű kérdéseket is – főleg emberi sorsa, de írástudói karrierjének emberi háttere is jórészt homályban maradt. Ezért került sor erre a második beszélgetésre. Azzal a fenntartással, hogy a kérdező privilégiuma lehessen az interjúalany nagy tabutémáira való rákérdezés lehetősége is.

– „*Valakinek lenni a víz alakért könyörgő tömegében...!*”, *hogy a jövőt érlelő küzdelem szándékát érzékeltessem. De mindenekelőtt most ezt kérdezem: Erdélyben, Magyarországon, avagy Európában ma milyen emberi és társadalmi csoporthoz, közösséghez sorolod magad? Gondoltál valaha arra, hogy kiválasztott és kivételezett vagy? Hiszen Kolozsvárott születted (Erdély politikai, gazdasági, társadalmi és felekezeti fővárosában), az óvodától az egyetemig itt végezhetted tanulmányaidat, itt volt első és egyetlen munkahelyed és mindenkori otthonod is. Ahova mindenkori külföldi újtajdról is hazaérkezhettél...*

– Kivételezettnek nem érzem magam, utóvégre az én döntésem volt – és mindmáig maradt –, hogy akár egymagamban is a családból kolozsvári lakos maradtam. A csábítások persze nem Washingtonból vagy Moszkvából, nem is Londonból, Münchenből vagy Párizsból érkeztek – Budapest és Bukarest tett ajánlatot nekem még a hatvanas években. Nem akartam elcsábulni. Igaz, akkor még a szűkebb, sőt a tágabb családom is itthon élt – és a hozzám legközelebbiek még mind éltek, és meggyőződéseim, hogy egyetértettek velem. Részletezhetném a kétirányú csábítást, ám itt csak annyit erről, hogy Budapestre állítólag az Irodalomtörténeti Intézethez mehettek volna (és nem kapusnak, hanem kutatónak), Bodnár György beszélt nekem erről a lehetőségről (Madách-könyvem már megjelent az Akadémiai Kiadónál). Bukarestbe Domokos Géza hívott,

1968-ban, az *Előre* vasárnapi (irodalmi, kulturális) mellékletének szerkesztője lehettem volna, persze eszembe sem jutott a *Korunk* irodalmi szerkesztőjének funkcióját feladni az *Előréért*, Bukarestért. (Bár akkor lett volna tétje, igaz, csupán rövid időre, a „központból” történő irodalmpolitizálásnak.) Szóval ha nem is kivételezettnek, de jó helyen érzem, tudom magam – még a nagyon megváltozott Kolozsváron is. A város forgalma nyilván már zavar, a Mikes Kelemen utca 15. viszont, amelynek földszintjét egyedül lakom, könyvek, kéziratok és képek közt (meg egy kis tacskóval, a folyosón van az ólja) – amolyan az én házam, az én váram. Az emelet ma már a Kriza Néprajzi Társaságé meg a magyar színház dokumentációs könyvtáré, de ez nem zavar. Ha már nővéremék feladták Budapestért a tulajdonukat, legalább a magyar kultúra hasznosítja az emeleti szintet.

– A *Korunk* 2014. szeptemberi számában Fehér kakas, vörösbor című készülő könyvedből éppen azt a részt közölted, melyben *Korunkhoz való kerüléséről, a szerkesztőség kontextusbeli hangulatáról és szereplőiről, szerkesztőtársaidról írsz bővebben. Milyen volt egy lényegében polgári világban nevelkedett fiatal tollforgatónak, kezdő szerkesztőnek – egy akkor mégiscsak szocialista lap (mely a pártszerveknek alárendelt intézménynek számított) szerkesztői közösségében – a közérzete? És milyen lehetett egyáltalán a távolati elképzelése, mert ezt például nem érzem ki a közölt oldalakból? Hiszen 1956 után közvetlenül felmorzsolt eszmék, megtaposott értékek s lefokozott szellemi igények szürke masszájában kellett valahogyan túlélni... A túlélőknek viszont – úgy általában s a méltó emlékezésen kívül – igencsak sok igazságtartalmú adósságuk van az áldozatokkal és mártírokkal szemben.*

– Mindenekelőtt egyértelművé kívánom tenni, hogy a fehér kakas mellé állított vörösbor egy konkrét valamit jelent, és mint ilyen a helyesírási szabályzat szerint is egybe írandó – persze jelképes ez a szembesítés, belejátszik a fehér és vörös jelző történelmi használata. Nyilván nem úgy, ahogy ez például a *Csendes Donban*, a regényben megjelenik. (Apám 1914-es fogságba kerülése, 1921-ig tartó szibériai hadifogsága alatt megélte azt a korai véres történelmet, mesélt róla gyakran.) Majd, ha a könyv egésze elkészül – 1973-ig és a 249. lapig jutottam el –, remélem, világosan kirajzolódik, mit képzeltem és képzelek el múltunkról, a világ nem múló (és nem is túlságosan enyhülő) harcairól. Valamire azonban figyelmeztetnem kell téged, kedves Sándor (mint kérdezőmet): sokan és sokszor elfelejtitek a történelmi szempontot, amikor a mából megítélhetőnek vélték a történelmet, az emberi magatartásokat. Nem voltak és nincsenek büntetlen nemzedékek – esetleg szerencsésebb korban születtek, éltek. Ez nyilván nem jelenti azt, hogy a múltunkkal ne nézzünk szembe – bár sokan ezt próbálják, bármilyik, bármilyen oldalon álljanak.

Konkrét kérdésedre válaszul: először is nem csupán a *Korunk* számított oda-kerülésem évében (1959-ben és 1989 végéig) szocialista lapnak, tartozott pártirányítás alá, mindegyik itt (vagy Magyarországon) megjelenő újság, hetilap és folyóirat kénytelen volt ezt tudomásul venni. Hirtelen csak kettőt említek, a „mieink” közül, az *Utunkat* és a *Református Szemlét*. Ami pedig a személyeket

illeti, most két példát mondok, Kányádi Sándor és Páskándi Géza korabeli verses vagy publicisztikai megnyilvánulásaira utalok. A Páskándié különösen tanulságos: még az az 1956-os egyetemi diákszövetségi szövege is „szocialistának” minősíthető, amely miatt (no meg azért, hogy példát statuáljanak, megfélemlítések az idősebbeket és a többi fiatal) hat év börtönt kapott. (Ellenőrizhető a *Titkosan – nyíltan* című, most megjelent kötetünkben, Tófalvi Zoltán közölte a per anyagából.)

Más kérdés, hogy valaki próbálta-e, amikor alkalom nyílt rá, kijátszani a pártos elvárásokat, az ellenőrzést, vagy teljesen behódolt. 1956 októbere után én legfeljebb arról beszélhetnék, hogy érzelmileg hová tartoztam, nagy kiállással nem dicsekedhetem. (Az *Irodalmi Újság* olvasója és rádióhallgató voltam, ebből következetheted, hogy messzemenően nem kádárista.) A *Korunk* szerkesztőségbe kerülve tulajdonképpen a hatvanas évek elejétől adtam nyíltabban hangot véleményemnek. A besúgók 1961-től jelentettek rólam, 1963-tól a dossziékban megjelenik, hogy nacionalista vagyok, a megfigyelésem szervezettebbé vált. Nem folytatom most 1968-cal vagy a hetvenes évekkel, még kevésbé a következő évtizeddel – erről majd olvasd, ami a közeljövőben a *Fehér kakas, vörösbőrben* megjelenik. Akár már a *Korunk* 2015. januári számában.

- Mit jelentett számodra a forradalom? Élmény volt az 1989-es? Vagy megpróbáltatás? Vagy lehetséges, hogy csak államcsíny? Huszonöt év után, történelmi távlat szempontjából, mi az, amire ma szívesen emlékezel vissza? És mi az, amire nem?

- 1956, 1968, 1989. Az első a lelkesedést, a szabadságvágyat ébresztette bennem, de nem hittem, hogy itt személyes részem lehet a dolgok alakításában. 1968-ban már felnőttként, sőt valamelyes érdemi (?) megszólalóként a magunk ügyeként éltem meg a nyár eseményeit, a romániai történéseket (júniusban a behívott, beengedett magyar értelmiségiek közt, a legifjabb felszólalóként a Központi Bizottság székházában, ahol megtapasztaltuk Ceaușescu durva érzéketlenségét problémáinkra, végzetesnek tűnő magyarellenességét – kevéssel utána viszont irodalmunk pártos vezetői elleni fellépésünk sikerét az Írószövetségben. Bukarestben, magyar közegben). Jött a prágai bevonulás, ami aztán megváltoztatta a helyzetet, a szembenállást, megerősítette Ceaușescut országosan és főként nemzetközileg.

1989 egészen más volt, máig másképpen él bennem, 25 év múltán sem feledhetően. Persze politikatörténetileg valószínűleg beigazolódik, hogy puccs volt, de a decemberi és a január eleji napokat nem így éltük meg. A lefojtottság évtizedeit követően magát a forradalmat jelentették azok az első napok, talán hetek. Leírtam már, most csak ismétlem: a kiüresedett megyeházán (a megyei tanács épületének földszintjén volt a szerkesztőség, hatalmi szóval költöztették oda a *Korunkat* 1974-ben) mint a Kolozsvári Magyar Demokrata Tanács elnöke valósággal Petőfinek éreztem magam, amikor az ijedt tanácselnök-helyettestől követeltem, hogy adjon a KMDT-nek néhány szobát az épületben. Amikor ellenkezni próbált, utasítottam, hívja fel azonnal a Nemzeti Megmentési Front megyei alelnökét, egy Popescu nevű alezredest – megtette, és megkaptuk, amit

kértünk. És amikor szilveszter éjszakáján egy baráti házaspárnál ünnepeltünk, megjelent egy svéd riporter, interjút készített velem ott (ha jól emlékszem angolul), én pedig először életemben összecsucoltam, a házigazda felfogott, folytattuk a beszélgetést, azóta sem ájultam el. A tévéközvetítések – a december 22-eit leszámítva, amikor Mircea Dinescu bejelentette, Győztünk! – elég undorítóak lettek mindenféle forradalmárok bejelentkezésével, majd Ilescu szónoklataival. Mégis: 1989 úgy él bennem, mint a már-már megvalósult remény. A „már-már” további alakulását nem kell magyaráznom, noha a december előtti és utáni világ Romániában, Erdélyben, Kolozsvárt nem hasonlítható össze.

– Gáll Ernő humanista főszerkesztőt nem lehet egy napon emlegetni a karrier-kommunista Rácz Győzővel, ez egyértelmű. Neked pedig – főszerkesztőként – mindkettő megadatott. És ezt csak hangsúlyozottabbá tette az a tény, hogy Romániában magyar folyóirat szerkesztőjeként a magyar irodalom és egyáltalán magyar kultúra képviseletében és művelőjeként-védelműzőjeként kellett helytállnod nemcsak a szerkesztőségben, hanem az országos kulturális közéletben és sajátosan és olykor az egységesnek bizonyuló nemzetiben is. Mi tette ezt lehetővé a határozott, személyes hozzáálláson kívül?

– Gáll Ernőt és Rácz Győzöt természetesen nem lehet egy napon emlegetni. (A szerencsétlen Rácz története, az, ahogy magát tönkretette, megsemmisítette, külön kérdés, itt nem térek ki rá. Pedig valamikor Németh Lászlóról írt cikkével jelentkezett a *Korunk*-ban – még normálisan.)

Mint hogy épp tegnap (január 5.) fejeztem be a Gáll Ernővel készült interjút Csapody Miklós előkészítette kötetének olvasását, még elevenebb bennem Gáll szerepének újragondolása. „Peremértelmiségiként”, ahogy magát nevezte, amióta én ismertem (gyakorlatilag 1958-tól), mindig törekedett az egyensúly teremtésére saját megnyilatkozásaiban és szerkesztői gyakorlatában. Ebben kétségtelenül szerepe volt a hajdani „sarlós” Balogh Edgárnak, aki Adyn, Szabó Dezsőn és Móricz Zsigmondon nőtt fel, és kommunista meggyőződésén belül a népi írók jelentettek számára igazodási pontot. Ernő és Edgár, Edgár és Ernő között (Balogh Edgár volt 1971-ig a *Korunk* főszerkesztő-helyettese, őt váltotta Rácz, majd Gáll Ernő gyakorlatilag kikényszerített nyugdíjazása után a főszerkesztő székébe került Rácz Győző) lehetett új irodalom- és művészetpolitika érvényesítését megpróbálni. Edgár volt a nemzetileg elkötelezettebb, Ernő a modernebb szemléletű. Mindenesetre hagyták, néha saját kockázatuk árán is, hogy a fiatalok, az ún. első Forrás-nemzedék, akár Páskándi Gézától számítva (noha az ő elkobzott verskötetete, a *Piros madár* jóval Forrás-sorozat előtti), Lászlóffy Aladártól, Szilágyi Domokostól és Bálint Tibortól kezdve az utánuk jöttekig, Farkas Árpáddal, Király Lászlóval, majd Egyed Péterrel, Szócs Gézával, hogy benne legyenek a *Korunk*-számokban – és nem is akárhogy. A nyolcvanas évek közepéig a lehetőségekhez képest normálisan mentek nálunk a dolgok, noha 1980-ban, a gyergyószárhegyi Kriterion-találkozó harmadik napi anyagának közlésére, Gáll Ernővel együtt, már-már végzetesen ráfáztunk. A Ceaușescu-diktatúra elviselhetetlenné válásával, Rácz hivatalos megfelelni akarásával minden megváltozott, következtek a *Korunk* szégyellni való lapszámjai.

– 1989-ben a forradalom győzelme után rögtön átvetted a Korunk vezetését, és új szerkesztőségi csapat építésébe fogtál, valamint azt is meghirdetted, hogy a szellemiségnek olyan fórumává kívánod és akarod tenni a lapot, mely a kultúr-, de a kisebbségpolitikában is meghatározó lesz és marad, s mindezt európai szinten. Akkor lettem én is a szerkesztőség tagja és belső munkatársa. És én nem tudhattam akkor, hogy mit köszönhetél Gáll Ernőnek. De talán éppen ezért lepett meg, már főszerkesztői korszakod elején – de persze ezt csak utólag, Gáll Ernő posztumusz emlékiratkötetéből, naplóból és levelezéséből is megerősítve állíthatom –, hogy mind ritkább szerkesztőségi látogatásakor mennyire sértett és érintett volt amiatt, hogy akár külső munkatársként is eléggé méltatlanul nélkülözi őt a Korunk új és részben megfiatalított szerkesztőgárdája. Személy szerint nyilván te voltál a céltábla. Mennyiben és miért volt ez igaz, és mi az igazi kulisszatitok?

– Először is a Korunk vezetésének átvételéről. Szerencsétlen-szerencsés helyzet adódott 1989. december 21–22. után. Rácz Győző még októberben belehalt a ve-seelégtelenségbe, új főszerkesztőt a pártelvtársak tudtommal még ki sem jelöltek, nem hogy beiktattak volna – tehát az elküldés kellemetlenségeit nem kellett átélnünk. Az utódlás kérdése jóval korábban vetődött fel, tulajdonképp még Rácz helyettesi kinevezése előtt. Balogh Edgár ugyanis engem tekintett utódjának, ezt többször elmondta, leírta – a Szekuritáté ezért is figyelt jobban rám. (Dokumentumok vannak erre az összefüggésre.) Edgár még azt szerette volna, hogy Benkő Samuval együtt helyettesítsük őt. Ebből persze semmi sem lehetett. Gáll Ernő valahol leírja, hogy a változás utáni decemberi napokban ő javasolt engem főszerkesztőnek, de nagyképűség nélkül állíthatom, hogy bent, a szerkesztőségben (amelynek Ernő már nem volt tagja 1984 óta) meg kint is a kolozsvári közvélemény szerint nemigen volt más elképzelés.

Ami az új emberek behozatalát – néhány régebbi ember nyugdíjba küldését – illeti, ez nyilván szükségszerű volt, különböző okokból. (Például Csép Sándort én – mint a Kolozsvári Demokrata Tanács elnöke neveztem ki az induló kolozsvári tévéstudió magyar főszerkesztőjének január első napjaiban vagy még december végén.) Akiket újakat, fiatalokat hoztam, persze ismerték és becsülték Gáll Ernőt, de arra gondolni, hogy neki kulcsszerepe lehet az új Korunk kialakításában, akár szerkesztő bizottsági tagként, számomra elképzelhetetlen volt. Mint ahogy Balogh Edgár sem lett, lehetett részese a harmadik folyamat kezdő folyóiratnak. Érdekes, hogy Edgár ezt könnyebben viselte. (Egyszer ő is nagyon megsértődött, de nem rám, hanem Benkő Samura, amikor egyszer hármásban, a KMDT ülése után azt mondta Samu neki: vedd már észre, Edgár, hogy félre kell állnod.) Ernő akkor bántódott meg – és ez a G. E. *Levelek*-kötetében elolvasható –, amikor a Korunk baloldaliságról szóló számát szerkesztettük, én írtam a bevezetőt. Gáll Ernő ezt kvázi árulásnak fogta fel, holott szerintem nem volt az. A sértődésnek nem lett hosszú folytatása, Ernő haláláig lényegében jó, baráti (de érthetően nem tanítványi) volt köztünk a kapcsolat. Utóvégre mi adtuk ki *Számvetés* című könyvét 1996-ban (noha Korunk-értelmezésével nem mindenben értettem egyet).

– Személy szerint én is hamar, már 1992-ben megváltam a Korunk szerkesztőségétől, viszont megmaradtam külső munkatársának, és ennek politikai ambícióm volt az oka, ugyanis az év őszén parlamenti képviselőnek választottak. Ma is állítom, hogy életem egyik legteljesebb – ha csak alig három évig is – korszaka volt. Tehát nem személyi vagy elvi ellentétek, nem a lappal kapcsolatos elégedetlenségeim miatt távoztam vagy léptem tovább. Bár utólag... egykori, akkori „cenzúraüggyel” is kénytelen voltam foglalkozni...

1995-ben viszont újabb kollégák (Visky András, majd a főszerkesztő-helyettes Salat Levente) követtek, és már egészen más okok miatt. 2012-ben meglepetten olvastam a budapesti Társadalmi Együttélés 2–3-as számában Salat Levente „Magyar–román együttélés Erdélyben” című életinterjújában a következőket: a Korunkat „az 1926-os alapításkori Dienes László-i szellemiség, az 1970-es évek második felében a Gáll Ernő által sugallt kisebbségtudományi orientáció hatotta át”. 1990 után „munkánkat, kezdeményezéseinket az a meggyőződés hatotta át, hogy az Erdélybe szakadt magyar nemzet-rész történetében az új fejezet szellemi megalapozását végezzük”.

Salat Levente közben nemcsak a Korunk főszerkesztő-helyettese, hanem a Soros Alapítvány kolozsvári végrehajtó igazgatója is lesz, és így folytatja vallomását: „1995-tel kezdődően azonban annyira felpörgött az alapítványi munka, hogy a lapon belül fizikai jelenlétem, illetve az ottani munkám egyre inkább problematikusává vált. Ugyanakkor az is kezdett kiderülni számomra, hogy a Korunk valahogy megrekedt félúton annak a célnak a teljesítése közben, amit a maga számára 1990 első hónapjaiban megfogalmazott [...] Úgy éreztem, hogy a lap nem tud olyan mértékben megújulni, ahogy én azt szükségesnek gondoltam, és egyre hangsúlyosabban tűnt számomra, hogy a szerkesztőség keretei között nem tudom megvalósítani az elképzeléseimet.”

Mindezt azért is említém, mert első beszélgetésünkben, amikor azt kérdeztem, hogy véleményed szerint, lapszerkesztő és vezető elképzeléseid szerint, „maradéktalanul” sikerült-e megvalósítani a Korunkat, eléggé „elütötte” a kérdést. Emberi hozzáállásod szerint is, mi a véleményed erről? Ismétlődik „bizonyos főszerkesztősors”, avagy egyéb, például nemzetpolitikai elvek is közrejátszottak?

És még egy Salat Levente-idézet ugyanabból az interjúból: „Erdélyben – és nagy valószínűséggel a Felvidéken, a Vajdaságban és Kárpátalján is – nem úgy kell magyarnak lenni, mint az anyaországban. Azok a szocializációs minták tehát, amelyek abból indulnak ki, hogy mi a magyar nemzet részei vagyunk, végső soron kontraproduktívak: nem elősegítik, hanem akadályozzák azt, hogy harmonikusan illeszkedjünk abba a világba, amelyben élnünk kell.” Na és ehhez mit szólsz?

– Idézeteiddel és kérdéseiddel (erre a pontra utalok) a legnehezebb problémát kerülgeted: mit jelentett korábban és mit jelent ma magyarnak és európainak lenni. Számomra egyszerűbb a Korunktól 1990 óta érkezettek és pár év után távozottak okaira válaszolni, noha nyilván az ő indokaikat kell először meghallgatni, azután fűzni hozzá saját benyomásaimat, véleményemet. Szerintem ténykérdés, hogy mind Visky András, mind Salat Levente előtt új lehetőségek, új terek nyíltak meg. Visky számára a színház, Salat számára a tágabb közéleti tér, majd mindkettőjüknek az egyetemi tanítás – ahol ráadásul inkább önmaguk lehettek, kevésbé kell(ett) alkalmazkodniuk másokhoz, akár az én fő-

szerkesztői elképzeléseimhez, amelyek időnként megegyeztek az övéikkel, időnként csak részben, illetve vitáink is adódtak (inkább Leventével, mint Andrással). Persze a világról alkotott képünk, 1990 után, közvetlen világunk, a romániai helyzet változása miatt is, távolodhatott egymástól. Itt bejön a képbe: mit jelent magyarnak és európainak lenni. 2015. január 12-én fogalmazva, akár úgy is módosíthatnánk a kérdésem, hogy mit jelent franciának és európainak lenni. Nincsenek örök válaszok, noha szerintem is vannak bizonyos alapelvek, én ilyennek tekintem a nyelvhez, a kultúránkhöz, a szülőföldhöz való ragaszkodást. De nem tekintem jó magyarnak, aki eleve mások fölött állónak tekinti magát, aki elzárkózik a világtól, bezárkózik önkörébe – a maga képére akarja formálni a másikat (akár a másik nemzetet). Arra válaszolni pedig, hogy a *Korunk* milyen mértékben tudott hű maradni az 1990-ben vállalt eszményekhez (bár én nem hiszem, hogy személyesen világszemléletet, meggyőződést kellett cserélnünk, a diktatúra már sokakat kijózanított) – az utókor tud majd, a jövőbeli kutatás. Én nem szégyellem, inkább büszke vagyok rá, hogy a *Korunk* mindmáig előítélet- és cenzúramentesen azzá lett, amilyennek a mai olvasó láthatja.

– *Azért utaltam az előbbi kérdésem utolsó mondatában nemzeti elvekre, mert tudom, hogy a budapesti Hitel indulásakor, köztudottan az Illyés Gyulával és Csoóri Sándorral való jó kapcsolataidnak köszönhetően is, téged is az alapító munkatársak közé kértek és számítottak. Ugyanígy, ahogy más fővárosi vagy vidéki irodalmi lapok munkatársai, szerzői között is számon tartottak 1989 előtt és után is. Vagy ahogy a pécsi Jelenkor, szintén személyes kapcsolataidnak köszönhetően, testvérlapjának tartotta és tartja a Korunkat mindmáig. Ma viszont már megbecsült „obsitosa” vagy a Korunknak, akihez kitartóan ragaszkodnak. Hogyan és mire emlékezel, ha visszatekintesz?*

– Örülök, hogy utalsz a *Hitellel* való régi kapcsolatamra. Az induláskor – ezt a nehéz kommunikációs viszonyok közt csak később tudtam meg – a szerkesztőbizottság tagjai közt szerepelt a nevem, többek közt Tózsér Árpíval együtt. Nemrég olvastam végig figyelmesen Kiss Feri barátom naplóját (pár éve különben a nekem írt leveleit gyűjtöttem össze és kommentáltam a *Hitelben*), és végigkövethettem a lap megszületéséért vívott harcokat. A félretett folyóirat-számok közt keresgélve magam is meglepődtem, hogy valamikor mennyit közöltem ebben a lapban. Ha már a visszaemlékezéseknél tartunk, folytathatnám sok budapesti és vidéki időszak kiadványban a szerepléseimet – közel hatvan év a pályán nagy idő. Változtak a befogadók, a kedveltek, de ha hirtelen, a teljesség igénye nélkül sorolni akarok néhány folyóiratot, elsőként Ilia Mihály *Tiszatája* jut eszembe, a másik oldalon(?) a *Valóság*, amikor Sükösd Mihály ott volt a szerkesztők közt, aztán a kecskeméti *Forrás*, főként az utóbbi években, no és persze a *Jelenkor* – az ő kiadójuk jelentette meg a *Függőhíd* című kötetemet 1993-ban, „közérzetkrónikáim” diktatúrabeli helyzetünkről és a magyar-román viszonyról még 1983-tól jelentek meg a pécsi folyóiratban (Szederkényi kért a sorozat elindítására), egy pedig a *Kortársban* 1988 júliusában (Fodor István álnéven) – ez utóbbi különösen életveszélyes volt Ceaușescu Romániájában élve.

De a levelek sem voltak épp veszélytelenek, a Szekuritáté természetesen lefigyelte őket, a dossziéikban megtalálható a visszhangjuk.

– Arra is tisztán emlékszem, hogy a 90-es évek elején mennyire vártad azokat a gazdasági reformokat, a privatizációt például vagy a piacgazdaság beindulását, melyeket később aztán olyan közmondások jellemeztek a legtalálóbban, mint: „A senki tulajdonában lévő és ismeretlen értékű gazdasági intézményeket azok vásárolják meg, akiknek nincs is pénzük!”, vagy „Ahol a piac megbízhatóan működik, ott már a kormányra sincs szükség!” stb. Gyűjtöttük őket, akárcsak a még friss élményként átélt forradalom rigmos szüleményeit. S közben a sajátos román demokrácia megszülte a sajátos román privatizációs formákat és módozatokat is. S ha a sajátos román demokrácia arról szól, hogy ki gyakorolja a hatalmat, és azt hogyan kaparintja meg, akkor a sajátos román privatizáció alatt egy olyan tőkemegteremtést és -felhalmozást értünk, mely az állami közpénzek és állami vagyon „kimarkolásának” életrevalóságát bizonyítja még mindig és eléggé büntetlenül. Ilyen társadalmi-gazdasági, politikai körülmények között, hogyan sikerült a Korunkat úgy kiprivatizálni, hogy még ma is életben van, és az életben tartásához szükséges anyagiakat is sikerül megszerezni és rendszeresen megjelentetni?

– A gazdasági életben a privatizálás (tegnap és ma) egészen mást jelent(ett), mint ami elmondható a Korunk önállóvá válásáról. Itt nem volt tőkéről szó – csupán szellemi értelemben. És sajnos a „csupán” jellemző világunkra. A történet ott kezdődik 1990 után, hogy amíg a minisztériumhoz tartoztunk, furcsa dolgoknak voltunk kitéve. A bukaresti elemzések a kilencvenes évek közepén is (az ún. Írott Sajtó igazgatósága számára készült egyik jelentés a birtokunkba került) nacionalizmussal vádolnak meg minket, a Szenátus kulturális bizottságában pedig – Adrian Paunescu, Ceaușescu utolsó csatlósainak egyike a legvadabb román nacionalista költő a bizottság elnöke! – folyamatos támadásoknak voltunk kitéve. A későbbi években ez az ideológiai felügyelet alábbhagyott, és már annyira nem törődtek velünk, általában a kulturális sajtóval, hogy az anyagi támogatás évekre ki is maradt. Beindult a pályázati rendszer, a minisztériumhoz tartozó lapok és a kívülállók egyaránt pályázhattak – mi annyiban voltunk viszont hátrányban, hogy akkor is pénzügyi beszámolóra kényszerültünk Bukarestnek, amikor egyetlen lejt sem kaptunk. Természetesen felvetődött bennünk, hogy ezt a viszonyt fölösleges fenntartani, és kértük a kiválást ebből az állami keretből. Pusztán bürokratikus okokból évekig elhúzódott a központi döntés meghozatala, míg végre megszületett a kormánydöntés az önállóságról anélkül, hogy vállaltuk volna a helyi, a megyei tanácshoz csatlakozást. Pályázni továbbra is tudunk a bukaresti Művelődési Minisztériumhoz, az utóbbi pár évben nem is eredménytelenül, és pályázhatunk Budapesten is. Az anyagi biztonságunk hiánya nyilván évről évre gondot okoz, a Comunitas Alapítvány jelent viszonylagos állandóságot, és keressük az új támogatókat. 2014 óta sikeresen szólítjuk meg olvasóink egy részét, barátainkat. Nem csak pénzügyileg fontos, hogy kialakult a támogató és a pártoló tagok testülete. Sajnos a vállalkozói kört továbbra sem tudjuk megszólítani. De bízunk benne, hogy a Korunk továbbra is fontos itthoni és a Románia határain túl élő emberek egy csoportjának.

– Melyik számodra az a szükséges és fontos pénzösszeg, mely számottevő s gondfeloldó, ha sürgősen meg akarsz vele oldani valamit? Hiszen te is meggyőződhetél arról, hogy pénzt csak pénz termel, a munka nem, csak akkor, ha üzleti szerencsével társul...

– Ha megpróbálnék érdemben válaszolni, ketté kellene választanom a kérdést. Személyes és közösségi (kisközönségi) ügyek viszonylagos megoldásához kell hozzárendelni az elképzelt (elvárt) pénzösszeget, hogy a közeli és távolabbi tervek megvalósuljanak. Egyszerűbb volna a válasz a „magánemberi” vonatkozásokra, ha azok csupán az én életéimre vonatkoznának. De nekem az most a fő gondom, hogy a kolozsvári Mikes Kelemen utca 15. alatti családi ház, ennek az én és a fiam tulajdonában levő része, a földszinti lakás az évtizedek során összegyűlt értékekkel (könyvek, kéziratok, képek stb.) megmaradjon, együtt maradjon, annál is inkább, mert több nemzedék munkájának az eredménye, sőt intézményes jellege is van, kár volna szétszedni. Két fiam és négy unokám Budapesten él, ez bonyolítja a folytonosság megőrzését. A nálam fennmaradt, intézményes dokumentumok, hagyatékok mellett külön is felelősséget érzek a Korunk jelenéért és jövőjéért, úgy is mint a Korunk Baráti Társaság elnöke. Hogy ez pénzben mit jelent? Hány ezer, hány tíz- vagy százezer eurót? Ki tudná megmondani... Meg azt, hogy a Kolozsvár Társaság elnökének minőségében mekkora összeg társasági tulajdonában érezhetném magunkat biztonságban, pontosabban tevékenységünket hosszabb távon biztosítottnak látva...

– A 2014-ben megjelent „Domokos Géza kockázatai” című könyvedet figyelmesen kellett elolvasnom politikus kortársként is. És ma sem világos teljesen számomra az, hogy miért léptél le olyan korán a politikai pástról, hiszen mint mondtad már, saját akaraton múlott az, hogy kellő időben nem lettél az RMDSZ, de az erdélyi magyarság képviselőjében is, az első demokratikus román kormány kulturális államtitkára.

Első beszélgetésünkben arra az elégedetlenségre hivatkoztál, melyet az RMDSZ központi és érdekvédelmi munkája váltott ki, de belső pozícióharcai és szerkezeti alakulása is. Szöcs Géza viszont, a szövetség egykori főtitkára, az RMDSZ faszadizmusára hivatkozik, bár az, az eredeti értelemben homlokzatépítészeti szakfogalom, viszont a külső látszat megteremtője s egy olyan alkotó álmot meghiúsítója, mellyel szemben minden álmodó tehetetlen.

Valójában mire éreztél rá idejében? Az értelmiség XX. századi szerepét érezted összegeztethetetlennek a politikussal szemben? Amit a XXI. században már „értelmiségi paranoia”-ként emlegetnek?

– A Fehér kakas, vörösbőr új fejezetét írva (Varázslatos 1973) szükségesnek véltem előkeresni a titkosszolgálati iratokat őrző bukaresti levéltárból másolatban (valószínűleg csak részben) megkapott megfigyelési dossziémból az adott év besúgóí jelentéseit. Itt olvasom a „Szabó Tibi” fedőnevű informátor (az Utunk-szerkesztő Marosi Péter) rólam adott jellemzésében, hogy politikai ambícióim vannak, szívesen lennék a romániai magyar lakosság, de legalább a magyar értelmiség képviselője. A Marosi adta jellemzésből annyi igaz, hogy az első Forrás-nemzedéknek, akarva-akaratlanul, valóban kritikusa és így irodalompolitikus képviselője lettem, Korunk-szerkesztőként pedig, amíg a cenzúra engedte,

segíthettem a közléseket (Szilágyi Domokosét, Lászlóffy Aladárét, Páskándi Gézáét, Kocsis Istvánét, Bálint Tiborét például), de az irodalmon és színházon, képzőművészen túl nem igazán terjeszkedtek az ambícióim. Az igaz, hogy bizonyos helyzetekben megszólaltam, leveleket írtam (így a hírhedt Lancranjan-könyv megjelenésekor), mégis teljesen váratlanul ért 1989. december 24-én, hogy engem választottak meg a Kolozsvári Magyar Demokrata Tanács elnökének. Innen kezdve egy darabig vitt a lendület, de már Bukarestbe parlamenti képviselőnek menni vagy később esetleg művelődési államtitkárnak – rábeszélési kísérletek ellenére egy percig sem akartam. Az RMDSZ elnökségébe bekerültem a nagyváradi (első) kongresszuson, ezután viszont az SZKT-ben (a Szövetségi Képviselők Tanácsában) voltam jelen egy darabig (1994-ben léptem ki). Amivel nem értettem egyet, az a frakciók megalakulása – bár elismerem, talán szükségszerűség lett –, nem is lettem frakciótag. És főként nem tudtam elfogadni, hogy nem tárgyaljuk meg, amikor épp nagyon aktuális (persze mindig az!), a románsághoz való viszonyunkat. Azon a bizonyos 1994-es SZKT-ülésen a Tőkés László képviselte állásponttal szemben kisebbségben maradtunk, akik az előre megállapított program felborításával ragaszkodtunk a vitához. Délben Markó Bélának írásban jeleztem kilépésemet, amit senki sem akart elhinni. Nem bántam meg ezt a lépést, noha sosem fordultam szembe az RMDSZ-szel, sem Domokos Géza, sem Markó Béla elnöksége idején, sem azóta. (Voltak olyanok, akik azt hitték, hogy 1994 nyarán én új zászlót bontok, meg is kerestek páran itthon – ki kellett ábrándítanom őket.) Kritikai véleményemet nem szoktam véka alá rejteni, de ez más kérdés. A lényeg viszont, hogy nekem fontosabb volt az írás (és a szerkesztés), mint a szó, a mikrofon. Ebben javíthatatlan értelmiségi maradtam.

– *Együtt készítettük Konrád Györggyel azt az interjút, melyben azt állította, hogy értelmiségi státus nincs! És mégis... Az értelmiségi emberi mivolta hány író, költő, kritikus és kultúraszervező életében és miként érvényesülhet meghatározóan? Túl az ember és közösség viszonyán s az emberi élet időbeli korlátain – szerinted – mi az, ami jövőtálló és példamutató? Van-e kedvenc költőd, íród, képzőművészed? És gondolkodtál-e már azon, hogy milyen jó volna, ha az irodalom olyan köztársaság lenne, melyben csupa fejedelem és király él?*

– Ha nincs is értelmiségi státus, van értelmiségi magatartás, értelmiségi élet. Ez nem feltétlenül (egyetemi) végzettség függvénye. Ismerek olyanokat, akik foglalkozásuk, mindennapi életük szerint szociológiailag nem minősülnek értelmiségieknek, mégis annak tekinthetők, mert úgy gondolkodnak, úgy érdeklődnek a világ dolgai felől, ahogy az egy értelmiségitől a XXI. században elvárható. Igazi értelmiségi nem zárkózik be a maga szűk szakterületébe, törődik, legalább gondolati szinten, azzal, ami körülötte és távolabb történik.

És ha ehhez a kérdéshez kapcsolod a megszokott interjúkérdést a kedvenc költőről, íróról, képzőművészről, hát valamiképpen belejátszik válaszomba ez a bizonyos értelmiségi szemlélet. Nemzedékem tagjai, tegnapi – már eltávozott – barátaim közül ezért áll hozzám legközelebb Szilágyi Domokos és Lászlóffy

Aladár költői életműve, ezért tartom változatlanul a legjelentősebbek közt számon Bálint Tibort (a *Zokogó majommal* és miniatűr írói portréival). Messzebbre nézve, ezért szerettem bele Faulkner regényeibe, és ezért jelent nekem nagyon sokat Mészöly Miklós életműve. József Attila pedig olyan állócsillag, akinek fénye a mába világít.

A képzőművészet már évtizedek óta életem szerves része – nem az alkotás, hanem a befogadás, az értelmezési kísérletek szintjén. Nem a véletlen műve, hogy annyit hivatkozom Nagy Albert festészetére és különösen a Fehér kakasra, amely íróasztalommal szemközt áll, és amely kép alatt annyiszor ültünk együtt a család és a hozzánk jövő barátok.

Nem tartom jó ötletnek, hogy az irodalom köztársaságában csupa fejedelem és király éljen. Amúgyis túl nagy, néha elviselhetetlen az egójuk. (Az egónk.)

– *Lehet, hogy az előbbi kérdésre az életet adó anyák válaszolhatnának a legilletékesebben. Egy népi közmondás azt állítja, hogy akit a nők szeretnek, azon nem fog az átok. Milyen szerepet játszottak a nők az életedben? Első beszélgetésünkkel együtt jelent meg a Székelyföldben az a könyvrészleted (Fehér kakas nyomában), melyben, mint írod: „Legnagyobb tartozásom alighanem édesanyámmal szemben van.” És írsz ugyancsak abban a könyvben anyós és meny közötti viszonyról, állapotokról, melyeknek középpontjában is te állsz, átélve újból mindazt, amiről nem mindenki tesz utólag sem vallomást.*

– Igen, tartozásaimat az életemben szerepet játszott nők iránt visszatérően próbálok értelmezni, rendezni. Valóban úgy éltem meg, hogy sok szeretetben volt részem, és ezt a szeretetet nem mindig tudtam kellőképpen viszonzni. Emlékeimet írva, eszembe jut nagyanyám (aki fiatalabban halt meg, mint amennyi éves most én vagyok), biztos több figyelmet érdemelt volna a tíz-tizenkét éves gyermek részéről, mint amennyit tőlem a Mikes Kelemen utcában kaptam. Kérdésedben utalsz édesanyámra, valóban írtam, gondolom (utólag), hogy indokolatlanul (saját új családomban élve) kevesebb helyet kapott az emlékezésemben, mint kellett volna. A legnagyobb szeretetet, alighanem Erzsikétől kaptam – ráadásul a két fiút –, és ezt akkor érzi az ember, amikor élőben már nem lehet viszonzni. Ebből a fájó érzésből született, még 2011-ben, a *Vallató képek* című kis könyv.

A későbbi és párhuzamos emlékek inkább regénybe illenének, ha volna olyan súlyuk, hogy művé kerekedjenek. Anna Kareninát biztosan nem tudnék írni...

– *Idén először osztottátok ki azt a díjat, melyet feleséged, Erzsike emlékére és tiszteletére alapítottát, és amelyet a jövőben, minden év Erzsébet-napján osztanak majd ki. Túl a társ emberi és nemes gesztusán, a tisztelet és méltó kegyelet bizonylatán, melyet a kecskeméti Forrásban megjelent „F-elszámolás” című írásodban is tetten érhetni – valójában a férfi-elszámolás életízű törekvésében –, megható és meggyőző törekvés. Ezért nem is kérdezhetlek, hát rád bízom, hogy elmondd, amit most el akarsz és szükségesnek érzel.*

– Erre a kérdésre lényegében már válaszoltam. Egy olyan kapcsolat, amely ötven évig tartott (ebből 47 és fél házasságban), nem múlik el a feleség halálával. Aki írásaimat követi (ismét a *Fehér kakast* említem), láthatja, olvashatja. Említéd

a kecskeméti *Forrás*ban közölt *F-elszámolást*. Az idén megjelenik könyv formátumban is a Kalligram kiadásában.

– *Milyen családi közös ünnepet tartottál számon? Egyáltalán van-e kedvenc ünneped?*

– A karácsony gyermekkoromtól nagy ünnep volt nálunk, ez folytatódott szűkebb családjunkban, és máig nem szakadt meg akár Kolozsvárt, akár Budapesten vagyunk együtt. A szilveszter kedves baráti együttlét volt és maradt, koronként változó baráti együttesben. A születés- és névnapok mellett említhetném fontosabb Korunk-rendezvényeinket, például a *Korunk* kulcsának évenként tavasszal történő átadását egy-egy kiemelkedő munkatársunknak. Ehhez jött a múlt év novemberében az Erzsébet-napi „És tovább...” egy fiatal díjazásával.

– *Szoktál-e sírni? Mikor sírtál utoljára? Volt-e eddigi életednek nagyon keserves vagy nagyon súlyos pillanata? Beszélhetsz-e erről?*

– Az évek múlásával könnyebben elérezékenyülnek a férfiak is. Én igyekszem belül elrendezni a megrendüléseket. Akár temetésen. A váratlan zokogás akkor tört fel bennem 1989. december 22-én, amikor a bukaresti televízióban Mircea Dinescu bemondta, hogy Nicolae Ceaușescu elmenekült. Több évtizedes lefojtás következménye volt.

– *Az emberiség 11. parancsa lehetett volna a Ne gyűlölj! Mózes mégis elfelejtette kőtábláira vésni. Gyűlöltél valaha életedben? Voltak, vannak ellenségeid? A megbocsátás fogalmát és gyakorlatát például, hogyan értelmezed?*

– Szoktam mondani, belőlem (sajnos?) hiányzik a keresztényi megbocsátás. Azt gondolom, nem jellemző rám a gyűlölködés, de voltak és vannak emberek, akikre nem csupán haragszom. Ártalmas emberek ezek, legalábbis az én felfogásom szerint. És igen, voltak, vannak ellenségeim. Nem minden besúgómat tartom annak, néhányat közülük – akár irodalomközeliakat, egyet-kettőt – gonoszságuk, aljasságuk miatt gyűlölni is tudok. A gyűlölködést ők kezdték, még nagyon rég. Egész nemzedékünknek és az irodalomnak is ártottak. (Ezt részben már leírtam.)

– *Szoktál-e álmodni? Vannak visszatérő álmaid? Az álmfejtés jelent-e számodra valamit?*

– Igen, álmodni szoktam. Szerencsére már rég nem Ceaușescuról (volt olyan, hogy a házunk padlásán járt!) – mindenféléről. Párszor elhatároztam, hogy felébredve leírom a majdnem kész novellát, aztán sosem tettem meg. Az álmfejtés sosem kísértett meg.

– *Tudom, hogy szereted az állatokat. Hány kutyád volt eddig azon kívül, hogy könyvedben is megörökítetted azt, amelyik „megbolondult”? S ha már itt tartunk, mi a véleményed a kutyahúsról?*

– A kutyahúséget kutyában szeretem. Volt több német juhászunk, tacsónk – a most középkorúnak számító Lili, a drótszőrű rajtam kívül az állandó élőlény a házban, amikor az emeleti „krizások” sincsenek a hivatalban, könyvtárban. Tervezek egy fejezetet a kutyákról a *Fehér kakasban*, „Lili látóhatára” lesz a címe.

Ő ugyanis – szemben az egyik korábbi farkaskutyánkkal, a Szócs Géza postálánkból kirázott kéziratának szétolvasójával – a folyosóra kitett régi *Látóhatár*-számokra specializálódott.

– Mit jelentett és jelent számodra a szabadság fogalma (emberi és közösségi, akár nemzeti értelemben is) és mostmár gyakorlata is? Akár egyszerűen a földi életről, kultúrpolitikáról vagy az értelembeli szelek harcáról legyen szó...

– A szabadság nekem elsősorban a belső szabadságot jelenti. József Attila ebben az értelemben sem „avult el”, akár az egyén, akár a közösség felől közelítünk az emberiség számára történelmi korokban visszatérő kérdéshez. Persze, tudom, megéltem, látom, hogy a szabadság gyakorlásához anyagiakra is szükség van, de aki megfordítja a viszonyt, és első helyre az anyagi függetlenség megszerzését teszi, és a pénznek rendeli alá a maga vélt szabadságát, az rossz útra tévedhet. Azt gondolom, egy nemzeti kisebbségnek a kettőt együtt kell próbálnia megteremteni – ami, folyamatosan tapasztaljuk, nem könnyű.

– Azt hiszem, itt kell feltennem azt a kérdést, mellyel tisztázni lehetne azt a – második kérdésemre adott – második válaszodbéli „szemrehányást” (vagy figyelmeztetést), hogy „sokan és sokszor” nem vagyunk tekintettel arra a „históriai szempontra”, mellyel a történelmi múltat (és emberi magatartásokat) a jelenidőben megítélhetnénk. A „históriai szempont” megfogalmazását – tudtommal – A. J. Tonybee-nek tulajdonítják, de Ormos Mária is használja...

A XXI. századi „kérdező”-nek pedig éppen az a fontos, hogy milyen lesz a múltunk egy súlyos és mély mulasztás után? Netán miatta „múlik a jövőnk”, hogy Nagy Gáspárt idézzem. Mert ahogy egész Kelet-Közép-Európában e mulasztás miatt, amelyet a jogállamiság megteremtésekor elkövettünk, morális megfontolásból az anyagi igazságnál előbbrevalónak gondoltunk egy tévesen értelmezett jobbiztonságot. És nem teljesedhetett be a történelmi igazságtétel és -szolgáltatás, sőt a kommunista rendszer bűneit, mintha valamiféle felettünk álló, külső hatalom követte volna el, és mintha nélkülünk történt volna meg mindaz, ami az erdélyi magyar sorsközösség erkölcsi, fizikai és anyagi megnyomorodásához is vezetett. Persze a radikális és traumatikus beavatkozások emberi jogainkba, méltóságunkba, anyagi javainkba, hitünkbe – a történelmünkbe és hagyományainkba gázolás valóban egy „külső” erő, a mindenkori román hatalom bűne, melyről asszimiláció és integráció címen máig sem mondott le. S mindez éppen a saját „janicsárjaink” meggyőződéses, odaadó segédletével. Az ellentmondásos megoldások viszont a mai napig meghiúsították a társadalmi katarzist a mi számunkra is. Pontosan erről szól részletesen Samuel P. Huntington legújabb könyve, a *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* című, melynek végkicsengése, hogy a múlt bűneinek „üldözése és büntetése” versus a „megbocsátás és feledés” közötti választás „hiánya” további konfliktusokat okoz, mert az említett is a választás szabadságához tartozik. Tehát a tehetlenség és döntésképtelenség azt jelenti minden kelet-közép-európai, posztkommunista állam esetében, hogy mi sem teszünk eleget a történelem által reánk rótt s a nemzeti közösségek által joggal elvárt kötelezettségnek. A jogállami normák szerinti visszaélések elkövetőit nem vonjuk felelősségre, az áldozatok számára pedig nem biztosítjuk megfelelően az igazság megismerésének jogát és lehetőségét, s az anyagi kárpótláson túl, csak

látszólag ismerjük el az áldozatvállalások értékét és méltóságát. Így, mint a már idézett Nagy Gáspár mondja: „elfelejtjük azokat is, akiknek egykor meg akartunk bocsátani”.

Véleményem szerint viszont nem éppen a „dokumentált történelemszemlélettel” kelene megtalálnunk azokat a „kitörési pontokat”, melyekkel megszabadulhatnánk a Trianon-traumától, de a kisebbségi kényszertudattól is?

– Kérdésed hosszú felvezetése lényegében választ is sugall. A dokumentált történelemszemlélet nyilván fontos megkülönböztetés – a történelmietlen számonkérésekkel szemben. Ezzel nem a számonkérést akarom eleve elutasítani magamtól és mindazoktól, akik megélték – és bizonyos helyzetekben, pozíciókban éltek meg – a múltat. A kitörési pontokat keresni nagyon fontos, mint ahogy (közel száz év múltán) valóban meg kellene szabadulnunk a Trianon-traumától, amellyel sokszor takarózni lehet. A kisebbségi kényszertudat pedig a méltatlan kisebbségi helyzettől való szabadulás bekövetkeztében szűnhet meg. De ezt nem úgy tartom lehetségesnek, hogy valamelyik többségbe „igazolunk át”...

– Utolsó kérdésem megfogalmazásakor vettem észre, hogy a majd 35 könyved (összesen több mint hatvanról lehetne szó) felsorolásából kifejejtetem a korai, *Utazás a gyökerek körül* című könyvedet, azt, amelyben a nagyvilágban való bolyongásod után először fogalmaztad meg a hazatérés és kulturális értelemben is fontos „családhoz” való visszatérés kihagyhatatlanságát, elkerülhetetlenségét.

A család meghatározó fontosságáról egy emberi, sőt egy kultúremberi életben, már beszélünk. És reményed is kifejezted már ezzel kapcsolatosan. Mindennapos, alkotó és szervező munkád közben bizonyára nagyon érzed fiaid és unokáid mindennapos hiányát, akik Magyarországon dolgoznak, élnek és tanulnak. Felgyorsult életünkbe, akár naponta átrendeződő erő- és érdeko viszonyai között, a kíméletlen európai vagy nemzeti exodus óhatatlanul közbeszólt vagy fog szólni. Mindaz azonban, ami Erdélyhez és Kolozsvárhoz kötött és köt, számodra erősebb, úgy, ahogy már utódaidnak is átadtad, és ettől olyan bizakodó és kitartó az a reményed, hogy a kolozsvári, Mikes Kelemen utcai ház, a benne összegyűlt kulturális, irodalmi, művészeti értékekkel együtt nem hagyják majd, hogy a Föld e csodálatos pontjától végleg elszakadjanak. Nem hiszem, hogy nem kételkedsz olykor ebben, de a hited eredeti és csodálatos. Mire elég ez még? Hiszen az erdélyi magyarság jövőjét a születések száma és a lokálpatriotizmusa határozza meg. S lesz még ennek a tájnak s az emberi kapcsolatok szépségének olyan értéke, amely felülmúlja egy biztosabb és tehetősebb élet hívását?

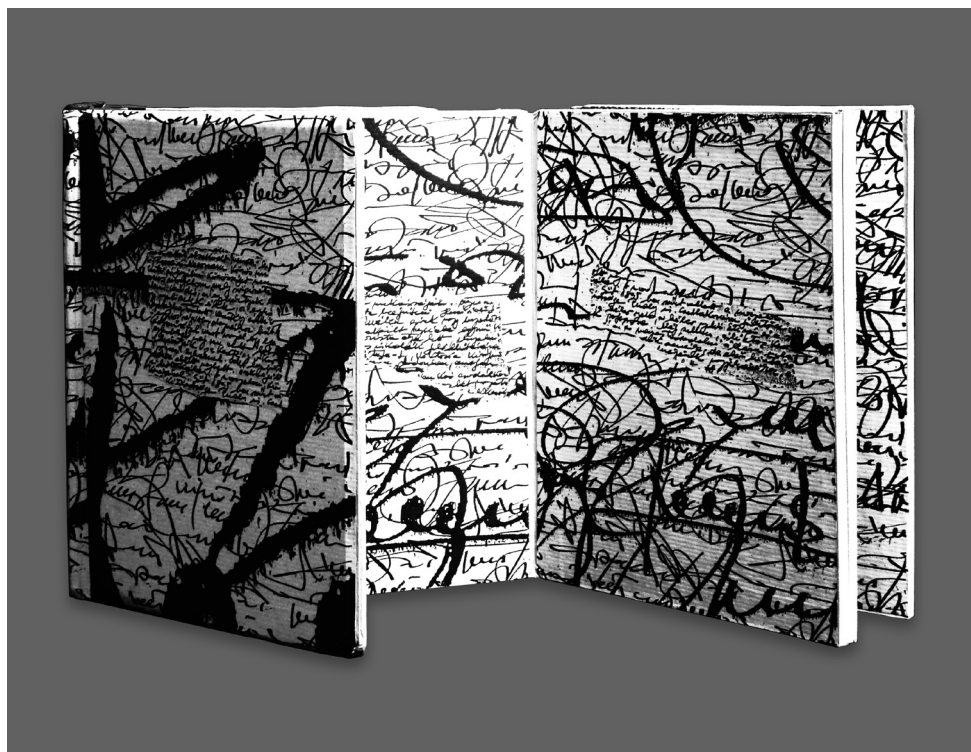
– A remény, a bizalom és vele párhuzamosan az önellenőrzéshez elengedhetetlen kétely csak együtt működőképes, segíthet normálisan élni, és lehetőleg nem visszafelé menni. Alkati kérdés is ez, és bennem mindig nagyobb volt az optimizmus, mint a lemondás, a kilátástalanság tudomásul vétele. Az új keresése, az alapítás, a továbblépés a köztudat szerint korfüggő (az életkorra gondolok), de meg lehet próbálni szembemenni ezzel a felfogással. Ami a Mikes Kelemen utcai házra, az összegyűlt (a nemzedékek által felhalmozott) értékekre, tárgyiasult szellemi értékekre vonatkozó kérdést, a hosszabb fenntarthatóságot illeti, abban bízom, hogy Kolozsvártól még sincs olyan távol Budapest,

mint például Amerika, aztán itt van, és remélem, még sokáig lesz a *Korunk* is – szóval összefogással, bízva fiaimban és az unokákban, csak megtaláljuk, megtalálják a könyvek, kéziratok, képek, szecessziós csempekályhák, bútorok itteni őrzését korántsem öncélúan. Ennél konkrétabbat nem mondhatok. Amikor ezt mondom, a kolozsvári, az erdélyi magyarság hosszú távú jövőjében is bízom. Nem szabad állandó veszteségtudattal élni. Sosem fogadtam el, amikor valamelyik munkatársam egy feladat megfogalmazásakor a „nem lehet”-tel kezdte az „igen” helyett. Ahogy József Attilára hivatkoztam a szabadságfogalom kapcsán, ugyanúgy mondom Reményik Sándor nevét, akár lehetetlen körülmények között. Lehet, mert kell! (És voltunk már lehetetlenebb helyzetben is.)

– Ez így igaz, és ebben rejlik történelmi esélyünk is. Köszönöm, hogy a XXI. század második évtizedében, mind a 21 újabb kérdésemre is válaszoltál. Ezt pedig Diogenész, a nagy kérdező híveként is teszem.

Kónya-Hamar Sándor

Kolozsvár, 2014. október – 2015. január

Butak András: Kézirat (2007)

KÓNYA-HAMAR SÁNDOR (1948) Székelykocsárdon született költő, közíró, szerkesztő, politikus.